

Betrouwbare partners

Een zoektocht naar goede samenwerking tussen
de gemeente Ede en levensbeschouwelijke
organisaties in de sociale basis

Auteurs: Maria Jonker, Annemieke Pungu-Wibbelink,
Robert van Putten & Geert Jan Spijker

Werkplaats Sociaal Domein
Gelderse Vallei

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
1. Inleiding	7
2. Theoretisch kader	13
3. Afwegingen bij subsidieverlening	19
4. Ervaringen in de samenwerking	23
5. Conclusies en aanbevelingen	33
Bronnenlijst	38
Bijlagen	
1: Onderzoeksopzet	40
2: Dialooglunches	43
3: Interviewvragen	47
Over de auteurs	49
Colofon	50

**Medewerker gemeente: “Ik ga niet naast
jullie activiteiten staan om te kijken of
jullie per ongeluk zendingswerk doen. Ik
ga uit van een bepaald vertrouwen, maar
ik vind het ook wel spannend.”**

Voorwoord

Een religieuze overtuiging inspireert mensen tot allerlei handelingen. Soms hebben die handelingen vooral een religieuze betekenis: bidden, kruisje slaan, vasten of naar de kerk gaan. Maar religie kan mensen ook inspireren om bijdragen te leveren aan de samenleving. In Ede zijn er nogal wat organisaties die zijn opgezet vanuit religieuze inspiratie met activiteiten die bijdragen aan de opbouw van de samenleving. Soms worden die gesubsidieerd. Dan ontstaat er samenwerking tussen lokaal bestuur en levensbeschouwelijke organisaties.

In dit onderzoek verkennen wij de samenwerking tussen de gemeente Ede en die levensbeschouwelijke organisaties in het sociaal domein. Het onderzoek ontstond spontaan, naar aanleiding van een gesprek hierover met ambtenaren van de gemeente. Maar dat gesprek vond wel plaats tegen de achtergrond van enige maatschappelijk onrust rond het onderwerp religie en overheid. Nadere verkenning van het onderwerp leerde ons dan ook dat wij hiermee een actueel thema bij de hand hadden. De onderzochte praktijk in Ede zijn wij overigens steeds meer als een *good practice* gaan zien. De gemeente Ede en de levensbeschouwelijke organisaties gaan ontspannen met elkaar om en lijken elkaar eerder te versterken dan elkaar voor de voeten te lopen. In dit onderzoek hebben wij proberen te achterhalen hoe dat kan.

Met deze publicatie willen wij de geleerde lessen beschikbaar stellen aan andere gemeenten en de daar aanwezige levensbeschouwelijke organisaties. Wanneer gemeenten een groter beroep willen doen op de civil society, zoals tegenwoordig vaak gebeurt, is het van belang dat zij met deze inspiratie weten om te gaan, zonder daarbij het belang van de hele gemeenschap uit het oog te verliezen.

Dit onderzoek is uitgevoerd vanuit de Werkplaats Sociaal Domein Gelderse Vallei, een samenwerkingsverband van de gemeenten Ede, Rhenen en Scherpenzeel en het lectoraat Informele Netwerken en Laatmoderniteit van de Christelijke Hogeschool Ede (CHE). Als onderzoeksteam bedanken wij de betrokken ambtenaren en vertegenwoordigers van de levensbeschouwelijke organisaties voor hun openheid in en betrokkenheid bij dit onderzoek.

Wim Dekker
Lector Informele Netwerken en Laatmoderniteit

Medewerker lbo: “De gemeente... ze zijn daar ook naar ons toe transparant over: ‘Zolang iedereen welkom is, mag je best vanuit een bepaalde levensovertuiging dingen aanzwengelen.’ Ze zijn denk ik ook heel blij – dat benoemen ze ook vaak wel – met het stukje hulpverlening en omzien naar de mensen, want wij bereiken heel veel mensen die zij gewoon niet bereiken.”

1. Inleiding

Dit rapport gaat over de samenwerking tussen de gemeente Ede en levensbeschouwelijke organisaties in de sociale basis. In dit hoofdstuk wordt het thema eerst kort belicht vanuit historisch en sociologisch perspectief. Vervolgens wordt de onderzoeksopzet en de werkwijze beschreven.

Maatschappelijke context

Al eeuwenlang spelen religieus geïnspireerde maatschappelijke initiatieven een rol in het publieke domein. Veel instellingen op het gebied van zorg, onderwijs en welzijn hebben levensbeschouwelijke wortels. Religie en civil society zijn dan ook nauw met elkaar verbonden (Buijs, Dekker & Hooghe, 2009). Het christendom speelde in Nederland en breder in Europa lange tijd een hoofdrol, maar in de moderne tijd is de pluriformiteit sterk toegenomen (Taylor, 2010), dat komt enerzijds door de komst van andere religies, zoals de islam, anderzijds door de aantrekkingskracht van niet-religieuze levensbeschouwingen, zoals het humanisme, en door secularisatie.

Zowel de toegenomen pluriformiteit aan levensbeschouwingen als de secularisatie hebben geleid tot een voortdurende zoektocht naar goed samenspel in het publieke domein tussen levensbeschouwelijke organisaties en de staat. De geschiedenis van dat samenspel is recent treffend beschreven door de historici James Kennedy en Mart Rutjes in het boek *Gescheiden partners* (2022). Het moderne ideaal – van de scheiding tussen kerk en staat met waarborging van de waarden van vrijheid en gelijkheid – bracht de nodige terughoudendheid en soms ook argwaan voort vanuit politiek en overheid richting religie en levensbeschouwelijke organisaties. Tegelijkertijd bleven religie en overheid elkaar steeds weer tegenkomen en moest er ook samengewerkt worden. In de verzorgingsstaat bleef immers bij de uitvoering van taken en voorzieningen een grote rol weggelegd voor maatschappelijke organisaties, waaronder levensbeschouwelijke instellingen.

Intussen is die geschiedenis van ‘gescheiden partners’ in een nieuw hoofdstuk beland. De laatste twee decennia wordt door de overheid, na een periode van veel aandacht voor individu en markt, opnieuw veel nadruk gelegd op het belang van civil society, burgerschap en maatschappelijke betrokkenheid. Er wordt gewerkt aan een participatiesamenleving en grote zorgtaken zijn gedecentraliseerd. Dat betekent dat lokale

overheden en lokaal maatschappelijk initiatief elkaar veel tegenkomen in het vormgeven van de samenleving. Daarbij zijn nog steeds veel levensbeschouwelijke en religieus geïnspireerde organisaties en initiatieven actief, zij het vaak in nieuwe stijl; noem het 'ontzuilde bezieling' (Buijs & Hoogland, 2016). Tegelijkertijd zet de trend van secularisatie door, met afnemende betrokkenheid bij kerk en moskee als gevolg (SCP, 2022). Daardoor zijn steeds minder mensen vertrouwd met religie in het publiek domein; dat geldt ook voor ambtenaren en politici. Onbekend gaat gemakkelijk over in onbemind.

Hoewel secularisatie dus doorzet, lijkt het er niet op dat religie zomaar zal verdwijnen uit het publieke domein. Daarom sprak de Duitse filosoof Jürgen Habermas (2006) over het ontstaan van een 'post-seculiere' tijd, waarmee hij aanduidde dat in het publieke bewustzijn blijvend rekening gehouden moet worden met levensbeschouwelijke presentie. Dat vraagt volgens hem openheid voor een wederzijds leerproces van gelovigen en niet-gelovigen om elkaar te begrijpen en tot goed samenwerken te komen (Habermas & Ratzinger, 2009). Politiek en overheid die de inbreng van levensbeschouwelijke tradities en gemeenschappen negeren, doen dat alleen tot hun eigen schade. Tegelijkertijd vraagt dat ook van die tradities en gemeenschappen een ontvankelijkheid voor de pluriformiteit van de samenleving en de neutraliteit van de overheid. Bestuurskundig gezien staat het openbaar bestuur nog aan het begin van dit post-seculiere leerproces (Van Putten, Overeem & Van Steden, 2019).

Onderzoek naar samenwerking

Samengevat is er sprake van toenemend belang van goede samenwerking tussen de lokale overheid en levensbeschouwelijke organisaties, van afnemende vertrouwdheid met religie in het publieke domein en van de noodzaak om tot wederzijds leren te komen. Tegen deze achtergrond is het zinvol om te onderzoeken hoe de onderlinge samenwerking concreet wordt ervaren en hoe deze indien nodig kan worden verbeterd. In diverse grote gemeenten is de afgelopen jaren onderzoek gedaan naar die samenwerking. Hoe de 'gescheiden partners' de samenwerking vormgeven in een middelgrote gemeente buiten de Randstad met een grotere presentie van religieuze gemeenschappen, is nog niet goed onderzocht. Daar levert dit onderzoek een bijdrage aan.

In de sociale basis van Ede zijn diverse levensbeschouwelijke organisaties actief, die bovendien subsidie van de gemeente ontvangen voor het versterken van de sociale basis. Een belangrijke wens van de gemeente is om vanuit vertrouwen de samenwerking met maatschappelijke partijen aan te gaan en niet steeds in de modus van beheersing

te stappen (Gemeente Ede, 2020a). Dat geldt ook voor de samenwerking met levensbeschouwelijke organisaties. In de Werkplaats Sociaal Domein wordt onderzocht hoe dat sturen vanuit vertrouwen eruit ziet (Dekker, 2021). Tegen die achtergrond hebben we ook de verhouding tussen de gemeente Ede en de levensbeschouwelijke organisaties in de sociale basis onderzocht. In dit rapport doen we daarvan verslag.

Kernbegrippen

Lbo's: organisaties met een expliciete levensbeschouwelijke achtergrond, die zowel religieus als niet-religieus kan zijn (Davelaar & Smits van Waesberghe, 2010). De focus in dit onderzoek ligt op lbo's met een religieuze achtergrond.

Sociale basis: de 'sociale infrastructuur' van voorzieningen, vaak georganiseerd door bewoners en vrijwilligers, maar ook door professionals (Gemeente Ede, 2020a).

Sociale infrastructuur: het geheel van organisaties, diensten, voorzieningen en betrekkingen die het mogelijk maken dat mensen in redelijkheid in sociale verbanden (buurten, groepen, netwerken, gezinnen) samen kunnen leven en kunnen participeren in de samenleving (Movisie, 2018).

Vaak wanneer de relatie tussen overheid en levensbeschouwelijke organisaties wordt onderzocht, ligt daar een evidente frustratie aan ten grondslag. Dat is in Ede niet het geval. Sterker nog, dit rapport laat zien dat de samenwerking tussen de 'gescheiden partners' doorgaans soepel verloopt en van beide kanten positief wordt ervaren. Daarom zouden we kunnen spreken van een *good practice* op het gebied van samenwerking tussen levensbeschouwelijke organisaties en overheid, tussen 'kerk en staat'. Het doel van dit onderzoek is een beschrijving te geven van de samenwerking tussen de gemeente Ede en de levensbeschouwelijke organisaties (lbo's) in de sociale basis, waarbij de focus ligt op thema's die specifiek gelden voor lbo's. Het is dus een verkennend onderzoek. Op basis hiervan kan een advies worden opgesteld om de samenwerking tussen de gemeente Ede en de lbo's verder te versterken.

De onderzoeksvraag luidt: *Hoe verloopt de samenwerking tussen de gemeente Ede en levensbeschouwelijke organisaties in de sociale basis rondom thema's die samenhangen met het levensbeschouwelijke karakter van deze organisaties?*

Gevolgdde werkwijze

Om een beschrijving te kunnen geven van de samenwerking tussen de gemeente Ede en levensbeschouwelijke organisaties (lbo) in de sociale basis is een kwalitatieve onderzoeksmethode gebruikt. We zijn benieuwd naar ervaringen rond thema's die met het levensbeschouwelijke karakter van organisaties in de sociale basis samenhangen. Kwalitatief onderzoek biedt ruimte om die ervaringen en de betekenisgeving daaraan centraal te zetten. Een uitgebreide verantwoording van de gehanteerde methoden is te vinden in de bijlage. Hieronder is de hoofdlijn kort toegelicht.

Eerst is een literatuurstudie uitgevoerd naar de juridische kaders van de samenwerking tussen de gemeente en lbo's en hoe die samenwerking verloopt in andere gemeenten. Dat bood een relevante context en gaf focus bij het opstellen van interviewvragen. De ervaringen in Ede zijn vervolgens verzameld door middel van interviews met medewerkers van de gemeente Ede en van lbo's. De resultaten van de interviews zijn gevalideerd door deze voor te leggen aan de respondenten en enkele andere betrokkenen. Vier medewerkers van de gemeente Ede zijn geïnterviewd: een beleidsregisseur Sociale Basis en Preventie, een adviseur Sociale Basis en Preventie en twee gebiedsmanagers. Daarnaast is gesproken met negen medewerkers van zeven verschillende lbo's die gemeentelijke subsidie ontvangen.

De bevraagde lbo's richten zich op verschillende onderdelen van de sociale basis, zoals vrijwilligersinzet, het organiseren van ontmoeting, maatschappelijke ondersteuning van inwoners en activiteiten ter bevordering van integratie. Eén lbo in dit onderzoek heeft een islamitische achtergrond, de overige organisaties hebben een christelijke achtergrond. Alle bevraagde levensbeschouwelijke organisaties krijgen subsidie van de gemeente. Sommige organisaties krijgen subsidie voor een groot deel van hun begroting, andere voor één of enkele onderdelen. Bijvoorbeeld: een organisatie krijgt subsidie voor maatschappelijke ondersteuning van inwoners, maar niet voor het organiseren van avonden waar levensbeschouwing centraal staat.

Leeswijzer

Hoofdstuk 2 bevat een theoretisch kader. Daarin zijn de juridische kaders en dilemma's rond de samenwerking tussen levensbeschouwelijke organisaties en de overheid vanuit ervaringen in andere gemeenten nader uitgewerkt. Dat vormt de context voor het empirische deel van dit rapport. Hoofdstuk 3 presenteert de afwegingen die de gemeente maakt bij het verlenen van subsidie aan levensbeschouwelijke organisaties.

Hoofdstuk 4 zet de ervaringen bij de samenwerking centraal. In dit hoofdstuk komt naar voren wat als positief wordt ervaren, waar dilemma's liggen en wat verbeterpunten zijn. In hoofdstuk 5 trekken we conclusies en formuleren we aanbevelingen voor de toekomst.

Medewerker lbo: “Toen we voor het eerst aan de subsidietafel zaten, zeiden we: ‘Joh, wij doen ook projecten die met zingeving en geloof te maken hebben’. Toen zeiden ze: ‘Jullie begrijpen dat we dat niet kunnen betalen’. Zeiden we: ‘Zeker, dat snappen we en dat willen we ook helemaal niet.’ Dus we houden dat echt wel netjes apart. Ik vind ook dat gemeenten en fondsen het verdienen dat we netjes met dat algemene geld omgaan, dus vandaar dat we dat scheiden. Er zitten geen dingen waar we niet transparant over kunnen zijn. Dat maakt dat we dit richting de gemeente lekker open kunnen bespreken, als dat aan de orde is.”

2. Theoretisch kader

Wat leert bestaande literatuur over de verhouding tussen overheden en levensbeschouwelijke organisaties? Dit hoofdstuk schetst de belangrijkste inzichten over de interacties tussen gemeenten en levensbeschouwelijke organisaties in Nederland. Eerst komen de juridische kaders van de relatie tussen de gemeentelijke overheid en publieke uitingen van religie aan de orde. Vervolgens wordt aan de hand van vier thema's besproken hoe in diverse andere gemeenten de verhouding tussen overheid en religie wordt vormgegeven. De focus ligt daarbij met name op subsidiering van lbo's in het sociaal domein.

De juridische relatie tussen gemeenten en lbo's

In Nederland kennen we het beginsel van de scheiding van kerk en staat. Het woord 'scheiding' suggereert ten onrechte dat de overheid en het religieuze leven gescheiden werelden (moeten) zijn. In de praktijk blijkt dat op tal van terreinen overheid en levensbeschouwelijke organisaties met elkaar in contact staan en dat gemeenten lbo's ook steun verlenen. Hier kunnen soms spanningen optreden. Immers, waar de gemeentelijke overheid een onpartijdige instantie moet zijn, gericht op het algemeen belang (het welzijn van alle burgers), daar hebben lbo's altijd een specifieke achtergrond, gevoed door hun religieuze motivatie. Zij willen juist vanuit hun inspiratie goede dingen doen in en voor de samenleving. Het is dus niet vreemd om te vragen welke voorwaarden de overheid verbindt aan subsidiering van lbo's. Is hier immers niet subtiel sprake van 'zieltjeswinnerij' (Schnabel, 2011)? Bij de bespreking van deze kwestie volgen we het in 2019 geactualiseerde rapport *Tweeluik religie en publiek domein. Handvatten voor gemeenten over de scheiding van kerk en staat*, een gezamenlijke uitgave van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (BZK/VNG, 2019). Hierna ook 'het Tweeluik' genoemd.

Het Tweeluik geeft gemeenten een afwegingskader dat richtinggevend is bij het invullen en vormgeven van hun contacten met lbo's. Het gaat om de volgende drie juridische handvatten:

1. gemeenten moeten zich niet inhoudelijk bemoeien met het geloof van de burger;
2. contacten met lbo's dienen ter verwezenlijking van niet-geloofsgebonden overheidsdoelen;
3. er mag geen sprake zijn van ongelijke behandeling van lbo's.

Ten eerste betekent de scheiding van kerk en staat dus geen scheiding van geloof en gemeente. De scheiding houdt eerder in *onderscheiding*, en wel van de instituties kerk en staat. Het zijn twee heel verschillende instellingen met eigen karakters en eigen doelen. De kerk is een geloofsgemeenschap en de staat is een rechtsgemeenschap. Wel zijn er grenzen over en weer. Zo moet de overheid de godsdienstvrijheid van iedere burger respecteren (art.6 Grondwet). De overheid mag zich niet inhoudelijk bemoeien met iemands geloof. Geweten en hart zijn vrij. Ook met wat er in bijvoorbeeld een religieuze bijeenkomst wordt verkondigd, heeft de overheid niets te maken. De godsdienstvrijheid is een fundamenteel recht voor iedere Nederlander. De overheid dient dit grondrecht van burgers te respecteren en te beschermen.

Ten tweede, gelovigen kunnen zich verenigen in organisaties die bijdragen aan doelen waar de overheid ook baat bij heeft. In het verlengde hiervan is het niet vreemd dat de overheid dan subsidie verleent aan die lbo's. Dat is geoorloofd, mits er gewerkt wordt aan verwezenlijking van niet-geloofsgebonden overheidsdoelen. Een lbo mag maatschappelijke doelen niet vermengen met religieuze doelstellingen. Dat dit onderscheid in de praktijk weleens voor onduidelijkheid zorgt, zal verderop blijken.

Het derde handvat is gebaseerd op artikel 1 van de Grondwet: burgers en ook lbo's moeten in gelijke gevallen gelijk worden behandeld. De overheid is een neutrale, of beter gezegd onpartijdige instelling. Ze dient geen religieuze groeperingen voor te trekken of te discrimineren. Die onpartijdigheid moet wel goed begrepen worden. Neutraliteit of onpartijdigheid hoeft niet te betekenen dat alle levensbeschouwingen buiten het publieke beleid worden gehouden. Die opvatting wordt wel 'exclusieve neutraliteit' genoemd. Dat staat tegenover 'inclusieve neutraliteit', wat betekent dat allerlei levensbeschouwingen in principe aanspraak kunnen maken op subsidie door de overheid (Van der Burg, 2009).

Een duidelijke grens bieden deze drie juridische uitgangspunten natuurlijk niet altijd, daarom maant het Tweeluik tot alertheid in de praktijk van alledag: *'Bij subsidieverstrekingen zal steeds moeten worden gekeken of de beoogde ondersteuning niet leidt tot een te vergaande bemoeienis met de inhoud van een religie, tot twijfel over de religieuze neutraliteit van de gemeente, of tot een ongelijke behandeling van religies. Als stelregel geldt dat niet de geloofsovertuiging doorslaggevend is, maar de mate waarin de niet-geloofsgebonden doelen behaald kunnen worden.'* (VNG 2019, p. 9)

Onderzoek in andere gemeenten

In het Tweeluik wordt ook ingegaan op de bovengenoemde gemeentelijke praktijk. Tevens geeft de notitie voorbeelden van subsidieverstrekking in onder meer het sociaal domein. Duidelijk blijkt dat de praktijk divers is en dat gemeenten eigen invullingen geven aan dit principe. Een katholiek dorp in Limburg verschilt nogal van een grote stad in het westen en een Veluws dorp is weer anders dan de stad Groningen. Het bestaan van uiteenlopende lokale praktijken is verklaarbaar omdat gemeentelijke autonomie het uitgangspunt is. Gemeenten hebben een grote mate van zelfstandigheid in kwesties op dit terrein. Ze gaan vaak pragmatisch om met het vormgeven aan de contacten met lbo's (VNG, 2019). Vrij recent zijn in enkele gemeenten onderzoeken gedaan naar de verhouding tussen de gemeente en levensbeschouwelijke organisaties in de praktijk. Het betreft de gemeenten Den Haag, Amsterdam, Heerde en Rotterdam. Hieronder worden vier terugkerende thema's besproken.

1. Oude en nieuwe lbo's

Een opvallend punt dat in twee rapporten terugkomt, is het verschil tussen traditionele, gevestigde, autochtone lbo's (zoals het Leger des Heils) en relatief nieuwe lbo's met een migratieachtergrond. Met de eerste groep organisaties is vanuit de gemeente vaak meer bekendheid en meer contact dan met de tweede. Dit terwijl de gemeente – zoals Den Haag – wel meer vertrouwd wil raken met deze laatste groep om zo kwetsbare burgers beter te kunnen bereiken. Dat punt komt ook naar voren in het Rotterdamse rapport (Van den Toorn, Davelaar, Hamdi, Rechtes & Van Keulen, 2020). Daarin wordt benoemd dat er kansen liggen voor meer samenwerking tussen lbo's enerzijds en de gemeente en reguliere zorg anderzijds, met name als het gaat om nieuwe lbo's, die vaak van inwoners met een migratieachtergrond zijn.

2. Subsidies

Het is vervolgens niet vreemd dat het verschil tussen oud en nieuw ook naar voren komt in subsidierelaties. De gevestigde organisaties krijgen meer en vaker subsidie dan nieuwe lbo's. Dit zou kunnen omdat de oude organisaties meer ingebed zijn in het netwerk met de gemeente en beter de soms complexe eisen begrijpen, zoals in Rotterdam het geval is (Van den Toorn e.a., 2020). Overigens moet wel worden opgemerkt dat in Rotterdam de meeste lbo's zorgen voor eigen financiering. Slechts 17% van het geld van deze organisaties komt van de gemeente (waarvan dus het meeste geld naar de gevestigde lbo's gaat). Dit heeft vaak een principiële reden: men wil namelijk onafhankelijk blijven. 'Er zijn echter ook lbo's, zoals veel internationale kerken, die wel subsidie

zouden willen ontvangen, maar de weg daarnaartoe niet weten te vinden.’(Van den Toorn e.a., 2020, p.52)

Ambtenaren van de gemeente Den Haag geven aan dat zij mogelijkheden zien voor het financieren van lbo-activiteiten (Van den Toorn, 2018). Daarbij moet de kwaliteit van de activiteiten wel de focus hebben en zij moeten voor alle inwoners openstaan. Activiteiten moeten niet alleen aan de eigen achterban worden aangeboden. Bovendien worden alleen de maatschappelijke en niet de religieuze activiteiten gefinancierd. Hierbij beseffen de ambtenaren dat het om een ‘grijs gebied’ gaat. Maakt bidden voor een activiteit de betreffende activiteit religieus? Ook in het rapport over Amsterdam komt dit punt naar voren (Pels, 2019). ‘Levensbeschouwelijke organisaties streven naar religieuze doelen, maar ook naar ‘bredere educatieve of maatschappelijke doelen’, telkens vanuit een religieuze inspiratie. Interessant is dat aandacht voor religieuze bronnen ook kan bijdragen ‘aan het gezamenlijk bereiken van doelen (...): ondersteuning van ouders bij lastige opvoedkwesties kan soms effectiever zijn als zij ervaren dat verandering van opvatting en gedrag religieus gerechtvaardigd zijn.’ (Pels, 2019, p.11)

3. ‘Religieuze kramp’

Sinds 9/11 en andere terroristische aanslagen is tolerantie jegens godsdienstige uitingen problematischer geworden. Dit blijkt bijvoorbeeld in het rapport over Amsterdam, waarin soms een zekere ‘religieuze kramp’ wordt geconstateerd. Dit geldt in het bijzonder islamitische organisaties, maar zeker niet alleen. Het is zaak om open te blijven staan voor religieuze groeperingen en organisaties, ook al omdat ze niet zullen verdwijnen.

Ook in het Tweeluik (BZK/VNG, 2019) komt dit kritische punt naar voren. Zo geven bestuurders aan dat zij ‘geen contacten willen onderhouden met religieuze organisaties die een boodschap verkondigen die niet in lijn is met de waarden in de Nederlandse samenleving en die de rechtsstaat kunnen ondermijnen’ (2019, p. 41). Tegelijk geven zij ook aan te verwachten dat ‘als gevolg van de terugtrekkende beweging van de overheid, religieuze organisaties in de nabije toekomst een steeds belangrijkere rol gaan spelen bij het vervullen van taken die voorheen (louter) door de overheid werden uitgevoerd. Dit kan leiden tot schurende verantwoordelijkheden, voornamelijk op het gebied van zorgvraagstukken.’ De religieuze kramp wordt door vertegenwoordigers van lbo’s ook benoemd. Een aantal constateert dat de ‘relatie met de overheid de laatste jaren bemoeilijkt is vanuit een te strikte toepassing van het principe van de scheiding tussen kerk en staat’ (2019, p. 41).

Tegelijkertijd leert recent historisch onderzoek naar de verhouding tussen religieuze organisaties en de overheid dat die religieuze kramp niet overdreven moet worden (Kennedy & Rutjes, 2022). In het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw was de discussie weliswaar hevig, maar over een langere periode bezien is vooral sprake van een welwillende en pragmatische verhouding. Kenmerkend voor de verhouding tussen overheid en religieuze organisaties is vooral dat een instrumentele mentaliteit de onderlinge relatie bepaalt. De overheid is zich steeds minder inhoudelijk voor religie en levensbeschouwing gaan interesseren, aldus de auteurs, maar kijkt slechts naar de maatschappelijke opbrengsten ervan, naar het nut voor beleidsdoelstellingen. De verhouding tussen overheid en lbo's is daarmee, kortom, verzakelijk.

4. Erkenning en vertrouwen

Een laatste punt gaat over vertrouwen en erkenning en het mogelijke gebrek daaraan. Meerdere levensbeschouwelijke organisaties geven aan dat zij niet goed door de gemeentelijke overheid worden 'gezien'. In Heerde verloopt de samenwerking tussen gemeente en organisaties niet altijd soepel, omdat die wordt belemmerd door 'wederzijds onbegrip, miscommunicatie en het image van de gemeente' (Ruiterkamp, 2019, p.3). Onder de bevolking is geregeld sprake van wantrouwen jegens de gemeente. Die zou in het kader van de Wmo vooral taken willen afschuiven naar burgers, niet in de laatste plaats vanuit bezuinigingsoverwegingen. In Den Haag missen organisaties soms 'erkenning van hun specifieke insteek, die vaak neerkomt op het – met vrijwilligers – naast mensen willen staan, mensen willen ondersteunen zonder gespecificeerd einddoel of einddatum' (Van den Toorn, Davelaar, De Winter-Kocak & Badou, 2018, p. 21). Lbo's willen erkend worden op basis van hun 'hele pakket', dus de maatschappelijke en de zingevende kant. Ze willen als volwaardige partners meepraten met de gemeente over wat goede zorg is voor kwetsbare inwoners. Ook in Rotterdam ervaren lbo's gebrek aan erkenning vanuit de lokale overheid (Van den Toorn, 2020). Waardering is er geregeld wel, maar erkenning gaat een stap verder, bijvoorbeeld erkenning van de bijdrage die ze leveren aan de samenleving en 'het aanspreken van lbo's als gelijkwaardige en vanzelfsprekende partner in de wijk.' (Van de Toorn, 2020, p.54)

Concluderend

Een rondgang langs recente literatuur leert dat religie en publiek domein zich niet als water en vuur tot elkaar verhouden. Overheden kunnen levensbeschouwelijke organisaties steunen en levensbeschouwelijke organisaties kunnen een betekenisvolle rol in het publieke beleid vervullen. Drie juridische kaders moeten in acht genomen worden: de

overheid bemoeit zich niet inhoudelijk met geloof, contacten met levensbeschouwelijke organisaties gaan over niet-religieuze beleidsdoelen en er mag geen sprake zijn van ongelijke behandeling tussen organisaties. In de praktijk is pragmatiek leidend en zijn er verschillen waarneembaar tussen gemeenten. Vier thema's vragen om aandacht, zo leert onderzoek bij andere gemeenten: het verschil tussen gevestigde en nieuwe lbo's in de aanspraak op subsidie, het grijze gebied tussen maatschappelijke en religieuze activiteiten, de religieuze kramp in een seculiere tijd en het belang van waardering en erkenning van levensbeschouwelijke organisaties.

3. Afwegingen bij subsidieverlening

In dit hoofdstuk staat de beleidspraktijk van de gemeente Ede centraal. Welke afwegingen maakt de gemeente Ede bij het toekennen van subsidie aan levensbeschouwelijke organisaties in de sociale basis? De Subsidieregeling Sociale Basis en Preventie Ede (2020b) is leidend voor de gemeente Ede wanneer een subsidieaanvraag van een lbo moet worden beoordeeld. De gemeente hanteert voor lbo's formeel geen afwijkende of aanvullende voorwaarden ten opzichte van niet-levensbeschouwelijke organisaties. Uit de interviews komen vijf aandachtspunten naar voren, die in dit hoofdstuk zijn beschreven.

1. Focus op activiteiten

Activiteiten van levensbeschouwelijke organisaties moeten passen in het gemeentelijk beleid voor de sociale basis. De achterliggende levensbeschouwelijke overtuiging wordt door de gemeente minder relevant gevonden. Een organisatie mag ook religieuze activiteiten hebben, zoals bijeenkomsten die specifiek over zingeving gaan, maar die onderdelen krijgen geen subsidie. Dit wordt bevestigd door meerdere organisaties.

2. Geen bijdrage aan zingeving en geloof

De gemeente financiert geen activiteiten op het gebied van zingeving en geloof. Meerdere organisaties hanteren daarom in hun begroting een scheiding tussen maatschappelijke activiteiten met subsidie en niet-gesubsidieerde activiteiten rond zingeving en geloof. Meerdere medewerkers van de gemeente vinden het een zoektocht te bepalen waar de grens ligt tussen religieuze en niet-religieuze activiteiten, want dat is niet altijd duidelijk. Een uitzondering op deze regel maakt de gemeente voor activiteiten rond bijvoorbeeld kerst en paasfeest, waarbij lijkt mee te spelen dat een grote groep inwoners deze activiteiten accepteert.

Medewerker gemeente: "Ede viert feest en met Suikerfeest – waar echt die verbinding is – dan zie je wel dat de gemeente subsidieert, maar dan is het voor alle burgers van Ede. Dan is het niet alleen maar voor moslims of alleen maar voor welke groepering dan ook."

3. Vertrouwen als uitgangspunt

Vertrouwen is een uitgangspunt van de gemeente in de omgang met organisaties in de sociale basis. Benoemd wordt dat dit ook staat vermeld in het *Actieprogramma Versterken Sociale Basis* (Gemeente Ede, 2020a). Medewerkers van de gemeente benoemen dat zij erop willen vertrouwen dat organisaties met subsidiegeld geen ‘zendingswerk’ zullen doen. In het volgende hoofdstuk wordt verder uitgewerkt hoe dat vertrouwen eruitziet.

4. Toegankelijkheid

De gemeente vindt het belangrijk dat lbo's toegankelijk zijn en open staan voor alle inwoners. De gemeente wil niet dat bezoekers zich moeten conformeren aan de organisatie om mee te doen aan een activiteit. Gebiedsmanagers en accounthouders hebben hierin een signalerende rol.

Bij bewonersinitiatieven¹ mag wel diversiteit bestaan, maar er wordt inclusiviteit verwacht van de formele organisaties² gericht op welzijn en preventie. Tegelijkertijd blijkt ook dit vaak een zoektocht voor de gemeente, want activiteiten moeten algemeen toegankelijk zijn, terwijl er wel ruimte is voor subsidie aan activiteiten voor specifieke groepen wanneer dit nodig wordt geacht (bijvoorbeeld de daklozeninloop).

De bevroegde organisaties zijn zich ervan bewust dat hun levensbeschouwelijke achtergrond niet tot gevolg mag hebben dat inwoners worden buitengesloten. Medewerkers van de gemeente geven aan dat door lbo's wordt ingezet op maatschappelijke waarden waarin niet-gelovigen zich kunnen vinden, zoals solidariteit, menselijkheid en verdraagzaamheid.

Voor de meeste lbo's is toegankelijkheid overigens juist onderdeel van hun missie. Daarbij benoemen meerdere lbo's dat zij mensen bereiken die andere organisaties niet kunnen bereiken. Ook medewerkers van de gemeente geven dit aan.

1 Bewonersinitiatieven: initiatieven genomen door bewoners of bewonersgroepen voor activiteiten die een bijdrage leveren aan de sociale cohesie en de sociale leefbaarheid in de buurt of wijk (Gemeente Ede, 2020b).

2 'Formele organisaties' is de benaming die door de gemeente Ede wordt gebruikt. In de interviews komt naar voren dat niet altijd duidelijk is welke organisaties moeten worden gerekend tot deze 'formele' groep.

Medewerker lbo: “De gemeente... ze zijn daar ook naar ons toe transparant over: ‘Zolang iedereen welkom is, mag je best vanuit een bepaalde levensovertuiging dingen aanzwengelen.’ Ze zijn denk ik ook heel blij – dat benoemen ze ook vaak wel – met het stukje hulpverlening en omzien naar de mensen, want wij bereiken heel veel mensen die zij gewoon niet bereiken.”

5. Behoeften van inwoners zijn leidend

Bij het verdelen van de financiële middelen zijn de behoeften van bewoners leidend. Dit benoemen alle medewerkers van de gemeente. Het is belangrijk dat iedereen ergens terecht kan. Soms betekent dit dat een activiteit subsidie krijgt waarbij niet iedereen zich zou thuis voelen.

Zichtbaarheid van een overtuiging wordt dus niet per definitie gezien als een probleem, omdat veel inwoners zich daarbij thuis voelen. Een voorbeeld is dat bij activiteiten van een lbo een gebed mag worden uitgesproken, mits deelnemers geen bezwaar hebben.

Concluderend

De gemeente Ede heeft geen moeite met het financieren van levensbeschouwelijke organisaties in de sociale basis. Ze hanteert daar ook geen aparte criteria voor in vergelijking met niet-levensbeschouwelijke organisaties. De gemeente benoemt vijf aandachtspunten bij het verlenen van subsidie aan lbo's: activiteiten sluiten aan bij het lokaal beleid, zingeving en geloof worden niet gefinancierd, vertrouwen is het uitgangspunt, toegankelijkheid voor iedereen moet geborgd zijn en behoeften van bewoners zijn leidend. Wat ten slotte opvalt is dat medewerkers van de gemeente en de meeste lbo's aangeven niet bekend te zijn met de specifieke juridische kaders zoals beschreven in het *Tweeluik religie en publiek domein* (BZK/VNG, 2019).

Opvallend is dat organisaties de opdracht krijgen om toegankelijk te zijn voor alle inwoners. Tegelijkertijd geeft de gemeente aan dat behoeften van inwoners leidend zijn. Dit laatste zou in de praktijk kunnen betekenen dat er een activiteit wordt georganiseerd op basis van behoeften van specifieke inwoners, waarbij anderen zich niet thuis voelen.

Medewerker gemeente: “[We zeggen] dus min of meer: het is niet de bedoeling dat je gaat bidden. Maar ik ga er ook niet naast staan. (...) Volgens mij moet je in essentie vertrouwen hebben in elkaar, zeggen ‘diversiteit is mogelijk’. En daar waar het schuurt, moet je open het gesprek voeren. Zeggen: wat gebeurt hier nou?”

4. Ervaringen in de samenwerking

De gemeente Ede subsidieert activiteiten van levensbeschouwelijke organisaties in de sociale basis vanuit een aantal criteria, zo liet het vorige hoofdstuk zien. Daarmee is dus sprake van samenwerking tussen gemeente en lbo's. Maar hoe wordt die samenwerking ervaren door de gemeente en door de gesubsidieerde organisaties? Wat gaat goed, wat gaat niet goed? Wat blijkt lastig en wat zou beter kunnen? Daarover gaat dit hoofdstuk.

Zichtbaarheid van levensbeschouwing

Medewerkers van lbo's geven aan dat de levensbeschouwelijke achtergrond bepalend is voor de missie en waarden van hun organisatie, waardoor dit ook zichtbaar is in het contact met inwoners. Meerdere organisaties benoemen dat medewerkers over hun geloof vertellen als dat passend is in de situatie. Bij sommige organisaties gebeurt dit juist niet of nauwelijks. Elke lbo legt hierin een eigen accent. Ook medewerkers van de gemeente zijn zich ervan bewust dat de identiteit van de organisatie een rol speelt in het werk met inwoners.

Medewerker lbo: "Als er een keer een gesprek nodig is (...) – dat gebeurt niet heel vaak, maar het gebeurt weleens – wat meer pastoraal is, dat ontstaat doordat mensen soms zeggen joh, wil je met me bidden of zo, ja, dat doe ik echt wel. Dat doe ik wel, maar dat is apart en dat gebeurt een enkel keertje. Als er echt behoefte is aan pastorale zorg, dan verwijs ik door naar de kerk, maar soms gebeuren dingen gewoon spontaan. Dat iemand gewoon heel veel moeite heeft of gaat huilen van 'zullen we even apart zitten', weet je, dat."

Medewerker lbo: "Onze identiteit is daarmee niet een theoretisch framework, maar een praktische manier van leven die wij in een wijk vormgeven. Dus, hoezo vragen 'zet je identiteit overboord', dan moet je mij vragen te stoppen met leven."

Bij de start van de subsidierelatie worden de meeste organisaties bevraagd op de rol van hun identiteit bij het werken met inwoners. Enkele organisaties geven aan dat de

gemeente hen specifiek heeft bevraagd op religie en of ze niet bezig waren met ‘mensen bekeren’. Deze organisaties ervoeren dat de gemeente hun toegankelijkheid in twijfel stelde vanwege hun identiteit. Een organisatie heeft mede daardoor de eerste contacten met de gemeente als zeer moeizaam ervaren.

Medewerker lbo: "Iedereen met wie we toen te maken hadden, met wie we dus in contact kwamen – werden we heel erg bevraagd over onze doelstelling [waarin stond: 'met behoud van eigen identiteit'] of het islamitische of religieuze redenen had. Dus we merkten gewoon (...) bij elk contact wat we hadden dat we heel specifiek op dat stuk werden ondervraagd, eigenlijk. (...) Van: wat bedoelen jullie daarmee en wat zijn de activiteiten, wat is de doelstelling? En ook echt specifiek vragen over religie, en ja, dat we dus niet bezig zijn met bekeren of weet je wel, men was heel erg bang voor radicalisering."

De identiteit van levensbeschouwelijke organisaties mag zichtbaar zijn in de activiteiten, maar daar zitten wel grenzen aan. Medewerkers van de gemeente benoemen dat het bepalen van die grenzen soms een spannende zoektocht is. Er zijn geen afspraken gemaakt over hoe er met deze gevoelde spanning moet worden omgegaan. Tegelijkertijd wordt aangegeven dat het tot nu toe zelden aan de orde is geweest dat een lbo over een grens ging wat betreft zichtbaarheid van de levensbeschouwing.

Medewerker gemeente: "[We zeggen] dus min of meer: het is niet de bedoeling dat je gaat bidden. Maar ik ga er ook niet naast staan. (...) Maar aan de andere kant: als je weet dat alle mensen die daar zijn, christelijk zijn, waarom zou je dan niet gaan bidden? (...) Het is niet van tevoren precies uit te stippelen wat er wel en niet kan, wat werkt. Ik vind dat zelf ook wel ingewikkeld. Als ik kom bij mensen die christelijk zijn en bidden voor het eten, dan bid ik mee. Dan pas ik me ook weer aan. (...) Volgens mij moet je in essentie vertrouwen hebben in elkaar, zeggen 'diversiteit is mogelijk'. En daar waar het schuurt, moet je open het gesprek voeren. Zeggen: wat gebeurt hier nou?"

Vertrouwen en transparantie

Medewerkers van de gemeente benoemen dat zij het contact met lbo's op basis van vertrouwen willen aangaan. Vertrouwen is ook noodzakelijk als uitgangspunt, want het is voor de gemeente praktisch onmogelijk om de uitvoering van alle activiteiten te controleren.

Medewerker gemeente: "Ik ga niet naast jullie activiteiten staan om te kijken of jullie per ongeluk zendingswerk doen. Ik ga uit van een bepaald vertrouwen, maar ik vind het ook wel spannend. Dus dat leg ik dan wel op tafel. We hebben hier niet echt beleid voor, dus ga het maar gewoon eens proberen."

De meeste organisaties ervaren vertrouwen vanuit de gemeente. Het ontvangen van subsidie is voor meerdere organisaties een blijk van vertrouwen. Ook ervaren organisaties vertrouwen doordat ze gevraagd worden om mee te denken met de gemeente, bijvoorbeeld voor het *Actieprogramma Versterken sociale basis* (Gemeente Ede, 2020a). Meerdere organisaties benoemen dat het vertrouwen groeit doordat zij de gelegenheid krijgen om mee te denken.

Medewerker lbo: "Ik merk heel veel vertrouwen. Ik denk dat ze het heel spannend vinden. Ze zeiden letterlijk dat ze zien dat heel veel christelijke initiatieven het echt heel goed doen in Ede, dus ze zien ergens ook wel dat daar heel veel passie is, dat werd ook genoemd: 'we zien bij jullie echt een andere passie, we zien bij jullie een andere drijfveer'. (...) En tegelijkertijd zien ze natuurlijk een excluderende [factor] – daar zijn ze bang voor – maar ik merk wel dat ze constant eigenlijk wel vertrouwen ook wel uitspreken (...) en ze zien ook dat we proberen integer om te gaan met geld en met verhalen en met de verantwoordelijkheden die we hebben. En we denken met hen mee, en ze nodigen ons ook uit om weer mee te denken, met vernieuwingstrajecten zoals het actieprogramma en zo. Ja, dat doe je niet als er geen vertrouwen is."

De vorm en inhoud van de rapportage hebben betekenis voor het wederzijds vertrouwen. Organisaties ervaren dat het vertrouwen vanuit de gemeente groeit wanneer zij aan de gemeente laten zien welke bijdrage zij leveren in de Edese sociale basis. Vanuit

de gemeente wordt benoemd dat het niet nodig is om in detail te weten wat er gebeurt binnen activiteiten van lbo's. Als duidelijk zichtbaar is dat een activiteit een mooie bijdrage levert in de buurt, dan is een uitgebreid rapport niet altijd noodzakelijk. Sommige organisaties ervaren dat ook zo en zien dat als een teken van vertrouwen van de gemeente. Een andere organisatie geeft juist aan dat het wenselijk zou zijn om minder gedetailleerd te hoeven rapporteren.

Een organisatie met een moslimachtergrond geeft aan het vertrouwen in de gemeente te zijn kwijtgeraakt na meerdere ervaringen, zoals een afgewezen subsidieaanvraag voor een activiteit die kort daarna wel door een andere organisatie met subsidie werd aangeboden. Een andere organisatie geeft aan dat er wel vertrouwen is vanuit de gemeente, maar dat er ook spanning wordt gevoeld tussen de zichtbare resultaten die passen binnen de beleidsdoelen van de gemeente en de mogelijkheid dat lbo's misschien niet voor alle inwoners toegankelijk zijn.

Organisaties rapporteren regelmatig aan de gemeente over hun werk. De gemeente handelt hierin voor lbo's dezelfde werkwijze als voor niet-levensbeschouwelijke organisaties. Alle organisaties geven aan transparant te zijn in rapportages naar de gemeente; transparant over de inhoud van de activiteiten, vanuit welke waarden zij werken en ook over welke rol hun levensbeschouwing daarin speelt.

Medewerker lbo: "Toen we voor het eerst aan de subsidietafel zaten, zeiden we: 'Joh, wij doen ook projecten die met zingeving en geloof te maken hebben'. Toen zeiden ze: 'Jullie begrijpen dat we dat niet kunnen betalen'. Zeiden we: 'Zeker, dat snappen we en dat willen we ook helemaal niet.' Dus we houden dat echt wel netjes apart. Ik vind ook dat gemeenten en fondsen het verdienen dat we netjes met dat algemene geld omgaan, dus vandaar dat we dat scheiden. Er zitten geen dingen waar we niet transparant over kunnen zijn. Dat maakt dat we dit richting de gemeente lekker open kunnen bespreken, als dat aan de orde is."

Medewerker lbo: "Het heeft ons ook weleens verrast. We krijgen ook wel steun vanuit kerken, maar het meest vanuit de gemeente Ede. We zijn altijd heel transparant daarover geweest. Dat we het wel doen vanuit christelijke overtuiging en dat dat eigenlijk nooit een punt is geweest voor de gemeente Ede. Wel dat ze zeggen 'iedereen moet welkom zijn en je mag niet mensen buitensluiten'."

Sommige organisaties maken kosten voor bijvoorbeeld materialen die specifiek met levensbeschouwing te maken hebben, maar dat betalen ze niet vanuit gemeentelijke subsidie. Het is op die manier mogelijk dat binnen één activiteit een deel gesubsidieerd is vanuit de gemeente en een deel vanuit andere bronnen.

Medewerker lbo: "Wij krijgen bijvoorbeeld subsidie voor de kinderclub. Ja, en dan hebben we gewoon heel veel algemene kosten en dat kan van de subsidie. En als we dan echt een keer aan het eind van het seizoen een keer een boekje of een bijbeltje uitdelen, dan zetten we dat niet op de kosten van de gemeente."

Dialogoog

Hoewel er sprake is van transparantie vanuit de lbo's, wordt het gesprek over de zichtbaarheid van levensbeschouwing niet vaak gevoerd tussen de gemeente en lbo's, zo benoemen beide partijen. Vraagstukken met betrekking tot lbo's worden bij de gemeente wleens intern besproken met collega's. Ook zegt een medewerker de eigen handelingsverlegenheid op dit gebied soms bespreekbaar te maken in het contact met lbo's.

De meeste gesprekken tussen de gemeente en lbo's gaan echter over subsidie en over wat de organisaties doen in de praktijk. Zowel vanuit de gemeente als vanuit lbo's klinkt de wens om de dialoog over thema's rondom het levensbeschouwelijke karakter vaker te voeren. Medewerkers van de gemeente zouden richting lbo's graag transparanter willen zijn over vraagstukken die hiermee te maken hebben. Meerdere medewerkers van de gemeente uiten de wens om vanuit nieuwsgierigheid het gesprek met lbo's aan te gaan, waarin partnerschap en samenwerking centraal staan. Ook zouden ze graag met collega's vaker het gesprek willen aangaan over dilemma's met betrekking tot lbo's.

Enkele organisaties hebben behoefte aan heldere randvoorwaarden voor lbo's, omdat dit een belangrijk uitgangspunt is voor een open gesprek met de gemeente. Het kan spannend zijn wanneer deze kaders expliciet gemaakt worden, maar er is behoefte aan dit gesprek. Het kan bijvoorbeeld gaan om richtlijnen wat betreft de zichtbaarheid van de levensbeschouwing in de uitvoering en het opzetten van activiteiten rondom zingeving.

Medewerker gemeente: "En het begint toch ook met veel nieuwsgierigheid en gesprekken voeren met die clubs die tegenover je zitten. Maar ik vind het (...) oprecht soms best wel heel ingewikkeld, dan weet ik het ook niet zo goed. Maar ja, dan voeren we daar gewoon het gesprek over. (...) Mensen hebben soms wel het beeld van 'de gemeente weet hoe het moet', dan leg ik ook maar mijn eigen handelingsverlegenheid op tafel: 'ik weet het ook niet zo precies:'"

Medewerker gemeente: "Uiteindelijk hebben wij als gemeente natuurlijk een besluit te nemen, dat is onze rol. Maar wel daar eerlijk over zijn naar organisaties, dat dat voor ons een dilemma is, dat als we zingeving – wat misschien niet helemaal los te koppelen is van andere dingen – gaan subsidiëren, misschien andere dingen niet kunnen en hoe weeg je dat nou met elkaar. Deels groeien we daarin om dat (...) in onze subsidieregelingen strakker op te schrijven en intensiever expliciet dat gesprek te voeren met elkaar. De tijd dat we (...) een grotere pot met geld hadden dan we aan uitgaven [hadden], die is voorbij, dus we moeten dat ook. De werkelijkheid daagt ons uit om dat te doen."

In het contact lijkt de gemeente volgens sommige levensbeschouwelijke organisaties vaak gericht op cijfers en structuren. Meerdere lbo's geven aan wel meer erkenning van de gemeente te willen krijgen. Het gaat daarbij om aandacht voor wat er in de praktijk gebeurt bij de levensbeschouwelijke organisaties. Zij zouden het waarderen als medewerkers van de gemeente vaker vanuit oprechte belangstelling zouden komen kijken bij een activiteit. Ook hebben zij behoefte aan aandacht voor wat het betekent om actief te zijn in de sociale basis en erkenning van de tijd en energie die dit kost. Er wordt vanuit de gemeente veel verwacht, maar de veronderstelling lijkt in sommige gevallen dat dit niet betaald hoeft te worden. Ook gaat het om aandacht voor de waarde die lbo's hebben voor de Edese samenleving.

Medewerker lbo: "Ik denk dat ze zich echt helemaal niet realiseren wat er allemaal gebeurt in zo'n wijk. (...) [Het is] soms best wel gewoon taai. Dat er voor je gevoel weinig waardering voor is, dat er heel vaak verwacht wordt dat jij zelf naar de gemeente toe gaat. (...) Echte waardering zou ook zitten in wél een keer langskomen en niet om politieke redenen. (...) Echte waardering vind ik om wel een keer echt langs te komen of echt even uitspreken van '(...) we zijn echt wel heel erg blij met jullie.'"

Medewerker lbo: "In de coronatijd heeft [een medewerker van de gemeente contact gezocht en] heb ik echt een heel uitvoerig gesprek gehad door de telefoon, waarin ze van alles wilde weten van hoe het was en hoe het ging en met corona en weet ik het allemaal en die heeft ook het contact onderhouden. Dus ik heb nog weleens wat mail en ik heb gezegd hoe het ervoor stond en waar we mee bezig waren. Ze heeft me op een gegeven moment ook gebeld met het oog op dat wij open waren met corona dat we toen toch eventjes dicht moesten. (...) Maar wel iemand die echt contact heeft gezocht, dat (...) je denkt van: daardoor heb je ook gewoon wat meer een idee van wie we zijn."

Meerdere medewerkers van lbo's benoemen dat de gemeente in de sociale basis meer aandacht zou kunnen hebben voor zingeving, een van de pijlers van positieve gezondheid³. Sommigen zouden graag met ambtenaren in gesprek gaan over de rol van de gemeente met betrekking tot zingeving en hoe dit zich verhoudt tot religie. Voor ambtenaren van de gemeente is het echter onduidelijk wat onder zingeving moet worden verstaan en wanneer dit gesubsidieerd zou moeten worden. Ook is het niet helder welke rol de gemeente zou moeten spelen op het gebied van zingeving en onder welk beleidsdomein dit valt.

Medewerker lbo: "Als je het hebt over positieve gezondheid en over een gezonde samenleving, dan is zingeving daar zo'n sterke factor in, dat je daar [als gemeente] volgens mij een visie op moet vormen. En wat ik merk, en wat mijn indruk ook is van heel veel gemeenten, is dat ze op veel vlakken van dat spinnenweb van positieve gezondheid, dat ze daar wel een mening over hebben, of ideeën over hebben, of dat ze wel iemand hebben die er verstand van heeft, maar als het dan gaat over zingeving, dan wordt het opeens een beetje warrig of dan denken ze 'ja wat moeten we daar eigenlijk mee' (...) Ik zou het mooi vinden als de gemeente daar meer verantwoordelijkheid in zou kunnen nemen."

In contact met de gemeente ervaren meerdere lbo's dat het uitmaakt welke medewerker

3 Meer informatie over positieve gezondheid: www.iph.nl

van de gemeente je treft. De visie van de ambtenaar heeft invloed en ook de relatie die je met elkaar hebt. Dit wordt bevestigd door medewerkers van de gemeente. Het geeft soms extra vertrouwen als binnen een lbo inwoners werken vanuit intrinsieke motivatie, gedreven door persoonlijke normen en waarden. Dit geldt voornamelijk wanneer de medewerker van de gemeente zich ook persoonlijk kan vinden in deze normen en waarden. Maar dat geldt ook andersom: eerdere negatieve ervaringen met een bepaalde type lbo kunnen nog meespelen in contacten met andere lbo's. Daarbij wordt genoemd dat dit niet wenselijk is.

Om te kunnen aansluiten bij alle verschillende partijen, is het noodzakelijk om te streven naar een team dat divers is qua achtergrond, zo benoemen medewerkers van de gemeente. Dat lijkt niet altijd te lukken. Een medewerker van een organisatie met een moslimachtergrond vertelt dat zij plannen had die pasten binnen de subsidievoorwaarden voor de sociale basis. Zij ging daarmee naar de gemeente, maar ervaarde dat haar verhaal niet werd begrepen door de medewerkers. Volgens haar heeft dit te maken met het verschil in achtergrond tussen haar en deze medewerkers.

Medewerker lbo: "Heel veel geld is er in omloop, maar die doelgroep waar wij het over hebben, ja, die profiteert er niet van, dat weet ik gewoon zeker. (...) Voor mij is die glashelder, maar ik kan praten als Brugman, het komt niet aan. (...) Ik denk dat er onbewust... kijk, wij lijken niet op de mensen uit de gemeente, dus onbewust is die klik er niet, zeg maar. Ik kan praten wat ik wil, ik kan uitleggen, het verhaal is heel duidelijk en het is een patroon. Het is niet iets wat ik verzonnen heb, het is al jaren zo en het verandert nog steeds niet."

Concluderend

Zowel de gemeente Ede als de levensbeschouwelijke organisaties in de sociale basis die subsidie ontvangen, ervaren de samenwerking doorgaans als positief. De levensbeschouwelijke organisaties zijn transparant over de rol van hun levensbeschouwelijke identiteit in relatie tot de activiteiten die ze ontplooiën. De gemeente benadert de organisaties vanuit vertrouwen, wat door de meeste lbo's ook zo wordt ervaren. Op die manier worden ook rapportages vormgegeven. Dilemma's in de samenwerking zijn de rol van persoonlijke opvattingen van ambtenaren over levensbeschouwing. Ook de zichtbaarheid van levensbeschouwing in de gesubsidieerde activiteiten is soms

onderwerp van (intern) gesprek. Wensen voor verbetering in de samenwerking betreffen aandacht voor zingeving en gezondheid, ruimte voor dialoog over dilemma's en erkenning van de inzet die levensbeschouwelijke organisaties plegen.

Dialooglunches

In februari 2022 zijn twee dialooglunches gehouden. Het doel hiervan was om het gesprek aan te moedigen tussen de gemeente Ede en lbo's over de belangrijkste thema's uit dit onderzoek. In bijlage 2 is een verslag van de gesprekken opgenomen.

Medewerker gemeente: “En het begint toch ook met veel nieuwsgierigheid en gesprekken voeren met die clubs die tegenover je zitten. Maar ik vind het (...) oprecht soms best wel heel ingewikkeld, dan weet ik het ook niet zo goed. Maar ja, dan voeren we daar gewoon het gesprek over.”

5. Conclusies en aanbevelingen

Terugblik op dit onderzoek

Overheid en religie zijn geen vanzelfsprekende combinatie in de huidige tijd. Tegelijkertijd komen levensbeschouwelijke organisaties en overheden elkaar regelmatig tegen, want beide zijn betrokken op de vormgeving van de samenleving. Dat is ook het geval in het sociaal domein en in de sociale basis rond informele netwerken. Dat maakt de vraag naar de onderlinge verhouding en interacties relevant. In dit onderzoek stond daarom de vraag centraal hoe de samenwerking tussen de gemeente Ede en levensbeschouwelijke organisaties in de sociale basis concreet verloopt.

Op basis van een literatuurstudie naar juridische kaders en een blik op ervaringen bij andere gemeenten in Nederland hebben we met interviews en dialoogbijeenkomsten de praktijk in Ede gepeild. Het beeld dat uit de empirie oprijst, is er nadrukkelijk een van vertrouwen in de onderlinge samenwerking. Het contact tussen de gemeente Ede en de levensbeschouwelijke organisaties in de sociale basis verloopt doorgaans goed en constructief. De ‘gescheiden partners’, zoals overheid en levensbeschouwelijke organisaties zijn getypeerd, blijken in Ede vooral ook ‘betrouwbare partners’ te zijn. Weliswaar zijn de spelregels niet altijd helder en vinden zowel gemeente als lbo's de samenwerking een spannende zoektocht, maar van beide kanten is er bereidheid om het partnerschap te verbeteren door naar elkaar te luisteren en van elkaar te leren.

In het vervolg van dit conclusiehoofdstuk brengen we de empirische bevindingen in verbinding met het theoretisch kader. Daarop volgen een aantal aanbevelingen voor de beleidspraktijk en voor vervolgonderzoek.

Juridische kaders

Recente literatuur laat zien dat religie en overheid zich constructief tot elkaar kunnen verhouden. Binnen enkele juridische kaders mogen lokale overheden samenwerken met en subsidie verstrekken aan levensbeschouwelijke organisaties. Drie juridische kaders moeten in acht genomen worden: de overheid bemoeit zich niet inhoudelijk met geloof, contacten met levensbeschouwelijke organisaties gaan over niet-religieuze beleidsdoelen en er mag geen sprake zijn van ongelijke behandeling tussen organisaties. Wanneer de overheid op deze manier samenwerkt met een variëteit aan levensbeschouwelijke organisaties, is er sprake van ‘inclusieve neutraliteit’.

Ons onderzoek laat zien dat de gemeente Ede in deze traditie van inclusieve neutraliteit staat. Ze heeft geen moeite met het financieren van levensbeschouwelijke organisaties in de sociale basis. De gemeente heeft vijf aandachtspunten bij het verlenen van subsidie: activiteiten sluiten aan bij het lokale beleid, zingeving en geloof worden niet gefinancierd, vertrouwen is het uitgangspunt, toegankelijkheid voor iedereen moet geborgd zijn en behoeften van bewoners zijn leidend.

Uit de gesprekken blijkt dat de meeste betrokkenen niet bekend zijn met de juridische kaders in het Tweeluik (BZK/VNG, 2019). Met het aandachtspunt dat zingeving en geloof niet gefinancierd worden, sluit de gemeente aan bij het juridische uitgangspunt dat de overheid zich niet inhoudelijk met geloof bemoeit. Het aandachtspunt dat gesubsidieerde activiteiten moeten aansluiten bij lokale beleidsdoelen ligt in het verlengde van het juridische uitgangspunt dat de contacten over niet-religieuze doelen moet gaan. Het juridische uitgangspunt over (on)gelijke behandeling keert niet expliciet terug in een van de aandachtspunten van de gemeente. Daarop is in dit onderzoek ook niet verder doorgevraagd.

Ervaringen in samenwerking

Zowel door de gemeente als door de lbo's wordt de samenwerking doorgaans als positief ervaren. Een belangrijke rol daarin speelt het vertrouwen dat de lbo's ervaren vanuit de gemeente, juist ook in het ontvangen van subsidie. Volgens de meeste organisaties maakt de gemeente haar aandachtspunt van vertrouwen dus waar. Slechts op een enkel moment wordt wantrouwen ervaren, bijvoorbeeld wanneer de vraag gesteld wordt of de organisatie niet met de subsidie bezig is 'mensen te bekeren'.

De lbo's in de sociale basis die subsidie ontvangen, zijn transparant over de rol die levensbeschouwing speelt in hun activiteiten. Ze zijn zich bewust van het 'grijze gebied' (zoals dat in de literatuur werd benoemd) tussen maatschappelijke en religieuze activiteiten. Zij maken daartussen soms expliciet scheiding. De gemeente is zich er ook van bewust dat levensbeschouwing doorwerkt in de activiteiten van de lbo's en ziet dat niet als een probleem, mits de toegankelijkheid voor alle inwoners maar geborgd blijft. Daar ligt overigens wel een dilemma, zo geven betrokkenen aan: enerzijds wordt geaccepteerd dat niet elke inwoner zich kan vinden in de visie van een lbo, maar anderzijds is het niet de bedoeling dat lbo's inwoners buitensluiten door hun overtuiging.

In dat grijze gebied komt wel geregeld de vraag op naar het belang van zingeving in relatie tot publiek beleid. Hoewel de gemeente geen subsidie verleent voor activiteiten op het gebied van zingeving en geloof, hebben organisaties wel behoefte aan samen-

werking rond en het gesprek over zingeving en het belang daarvan voor gezondheid en welbevinden. De lbo's zien zichzelf als relevante gesprekspartner op dat vlak. De gemeente lijkt het belang ervan in te zien, maar is ook zoekende wat haar rol daarin precies is. Kortom, zowel koudwatervrees als ontvankelijkheid om het thema zingeving verder te verkennen is merkbaar.

In andere gemeenten, zo bleek uit de literatuur, is soms sprake van 'religieuze kramp'. Daarvan lijkt in Ede geen sprake. De gemeente waardeert het werk van levensbeschouwelijke organisaties. Wel is de zichtbaarheid van levensbeschouwing in de gesubsidieerde activiteiten soms onderwerp van gesprek bij de gemeente. Ook spelen persoonlijke opvattingen van ambtenaren over (en verwantschap met) levensbeschouwing een rol in de samenwerking. Ambtenaren zijn zoekende in hoe ze daar op een professionele manier mee omgaan.

Ondanks de positieve samenwerking en het ervaren vertrouwen laten de lbo's weten soms echte belangstelling vanuit de gemeente te missen. Meerdere organisaties hebben behoefte aan royelere erkenning van hun werk en verlangen oprechte betrokkenheid en aandacht voor hun activiteiten. Daarbij gaat het hen juist ook om belangstelling voor de kern van hun missie en identiteit zoals die doorwerkt in de activiteiten. Op dit punt sluit de situatie in Ede aan bij het bredere patroon van een zakelijke en instrumentele benadering in het openbaar bestuur die in de literatuur is benoemd.

Aanbevelingen

Op basis van dit onderzoek doen we een aantal aanbevelingen om de samenwerking tussen de gemeente Ede en levensbeschouwelijke organisaties in de sociale basis verder te versterken.

1. Cultiveer oprechte aandacht voor de activiteiten van levensbeschouwelijke organisaties. Eigenlijk hoeft het geen verrassing te zijn dat lbo's, waarvan de activiteiten draaien om aandacht geven aan kwetsbare mensen in de sociale basis, zelf ook aandacht verlangen. Aandacht raakt immers de kern van hun missie en identiteit. De gemeente staat daarom voor de uitdaging om voorbij de instrumentele en formele erkenning te komen. Vervolgonderzoek kan licht geven op de gewenste vorm van deze intrinsieke belangstelling. Dat ligt vermoedelijk in het verlengde van wat in de inleiding het 'wederzijdse leerproces' van een post-seculiere samenleving is genoemd. In dat perspectief draait het schenken van aandacht aan het werk van lbo's om het innemen van een lerende houding.

2. Maak werk van een verfijning in de dialoog, zeker rond de lastige punten met betrekking tot levensbeschouwing in het publieke domein. Denk bijvoorbeeld aan de vraag of organisaties bezig zijn met mensen bekeren. Een dergelijke vraag is legitiem, maar niet constructief. Zo'n vraag kan ook anders gesteld worden, meer neutraal en vanuit nieuwsgierigheid. Bijvoorbeeld door de formulering: 'Welke rol speelt religieuze inspiratie in jullie organisatie en hoe werkt dat door in jullie activiteiten?' Merk hierbij op dat onderscheid gemaakt kan worden tussen inspiratie en doelstellingen, tussen motivaties en activiteiten. Een gesprekshandleiding kan behulpzaam zijn. Wellicht is het voor een open gesprek helpend wanneer de kaders voor lbo's worden verhelderd, bijvoorbeeld wat betreft de zichtbaarheid van de levensbeschouwing.
3. Ga aan de slag met de wens om het gesprek te voeren over zingeving als agendapunt in publiek beleid. Zingeving is voor veel mensen belangrijk, religieus of niet-religieus. Wat mensen als zingevend ervaren, loopt in onze tijd steeds meer uiteen. Religie is daarvan een dimensie, maar niet de enige. Besteed daarbij ook aandacht aan de manier waarop ambtenaren zich als publieke professionals kunnen verhouden tot zingeving. Dat vraagt om de ontwikkeling van een nieuwe kijk op professionele identiteit en ambtelijk vakmanschap, waarbij niet alleen neutraliteit en objectiviteit, maar ook betrokkenheid, biografie en morele overtuigingen een plek hebben.
4. Achterhaal in hoeverre de gemeente Ede open staat voor nieuwe subsidierelaties met lbo's in de sociale basis. In het huidige onderzoek ligt de focus op de samenwerking tussen de gemeente Ede en de lbo's die nu al subsidie ontvangen. Dit zijn voornamelijk organisaties met een christelijke en autochtone achtergrond. Een belangrijke vraag is hoeveel kans nieuwe toetreders maken bij de gemeente Ede. Gerichte aandacht voor de positie van Edese lbo's met een niet-westerse migratieachtergrond is daarbij nodig. Deze groep is nagenoeg buiten beeld gebleven in dit onderzoek, terwijl de Edese samenleving – zeker Ede Stad – behoorlijk divers is. Uit onderzoeken in de grote steden bleek dat er een groot verschil is tussen lbo's die gevestigd zijn en nieuwe lbo's van Nederlanders met een migratieachtergrond. Gevestigde lbo's hebben meer bekendheid en meer contact met de gemeente, terwijl juist de nieuwe lbo's kansen bieden om specifieke groepen inwoners te bereiken. Nader onderzoek naar de verbinding tussen dit type lbo's en de gemeente Ede is wenselijk.

-
5. Maak de goede praktijk van vertrouwen verder expliciet. Binnen de juridische kaders en vanuit eigen aandachtspunten verstrekt de gemeente subsidies en gaat zij de samenwerking aan met levensbeschouwelijke organisaties. Momenteel blijkt prudentie daarbij leidend: het situationeel kunnen inschatten van wat goed is, op basis van ervaringskennis en praktisch inzicht. Zo is een goede praktijk ontstaan, maar die is nog tamelijk impliciet. Door dat nader te expliciteren kan het vertrouwen verder worden versterkt. Daarmee kan Ede ook een voorbeeld worden voor andere gemeenten in Nederland.

Bronnenlijst

Buijs, G.J. & Hoogland, J. (redactie) (2016). *Ontzuilde bezieling. Transformatie van burgers en maatschappelijke organisaties*. Den Haag: Boom Bestuurskunde.

Burg, W. van der (2009). *Het ideaal van de neutrale staat*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers (oratie Erasmus Universiteit Rotterdam).

BZK / VNG. (2019). *Tweeluis religie en publiek domein. Handvatten voor gemeenten over de scheiding van kerk en staat*. Opgehaald van 'Tweeluis religie en publiek domein': nieuwe handreiking | VNG

Davelaar, M. & Smits van Waesberghe, E. (2010). *Tussen principes en pragmatisme. Een onderzoek onder Nederlandse gemeenten naar de subsidiëring van levensbeschouwelijke organisaties*. Utrecht: FORUM / Verwey-Jonker Instituut.

Dekker W. (2021). *Vertrouwen. De opgave van het sociaal werk in een gepolariseerde context* [lectorale rede]. Ede: Christelijke Hogeschool Ede.

Gemeente Ede. (2020a). *Samen werken aan een sterke Sociale Basis. Actielijnen voor het versterken van de Sociale Basis in Ede*. Actieprogramma 2020-2023.

Gemeente Ede. (2020b, 25 augustus). *Subsidieregeling Sociale Basis en Preventie Ede*. Overheid.nl. Geraadpleegd op 12 april 2021, van <https://lokaleregelgeving.overheid.nl/CVDR643653>

Habermas, J. (2006), 'Religion in the Public Sphere', *European Journal of Philosophy* 14(1), 1-25.

Habermas, J. & Ratzinger, J. (2009). *Dialectiek van de secularisering. Over rede en religie*. Kampen: Klement/Pelckmans.

Hart de, J., Houwelingen van, P. & Huijnk, W. (2022). *Religie in een pluriforme samenleving. Diversiteit en verandering in beeld. Deel 3: Buiten kerk en moskee*. Den Haag: SCP.

Kennedy, J.C. & Rutjes, M. (2022). *Gescheiden partners. Een geschiedenis van overheid en religieuze organisaties in Nederland*. Amsterdam: Prometheus.

Pels, T. (2019). *Wat zijn, gezien de scheiding tussen kerk en staat, de marges voor contact tussen gemeenten en religieuze organisaties?* Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Putten, R.J. van, Overeem, P. & Steden, R. van (2019). 'Where Public Theology and Public Administration Meet. Reflections on Jürgen Habermas' Post-secular Turn', *International Journal of Public Theology* 13(1), 5-24.

Ruiterkamp, T. (2019), *Geloven in de Civil Society? Een onderzoek naar de verschillende activiteiten die religieuze en seculiere civil society organisaties in gemeente Heerde ondernemen ter bevordering van het welzijn van de inwoners en hoe deze verschillen verklaard kunnen worden*. [Masterscriptie, Universiteit Twente]. Scriptierepository. Geraadpleegd op 16 mei 2021, van <https://essay.utwente.nl/78202/>

Schnabel, P. (2011). *Nieuw geloven en vertrouwen in de burgermaatschappij*. In: Dekker, P. Celik, G. & Creemers, I., Breekpunt of bindmiddel. Religieus engagement in de civil society, Zoetermeer: Meinema.

Taylor, C. (2010). *Een seculiere tijd*. Rotterdam: Lemniscaat.

Toorn, J. van den, Davelaar, M., De Winter-Koçak, S. & Badou, M. (2018). *Levensbeschouwelijke organisaties en de Wmo in Den Haag. Een inventarisatie onder levensbeschouwelijke organisaties en gemeentelijke vertegenwoordigers naar kansen voor samenwerking*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Toorn, J. van den, Davelaar, M., Hamdi, A., Rechtes, L. & Keulen van, M. (2020). *Omvang en karakter van de maatschappelijke activiteiten van levensbeschouwelijke organisaties in Rotterdam*. Opgehaald van Maatschappelijk werk van levensbeschouwelijke organisaties van grote waarde voor de stad - Verwey-Jonker Instituut

Verhoeven, N. (2020). *Thematische analyse. Patronen vinden bij kwalitatief onderzoek*. Amsterdam: Boom uitgevers.

Bijlage 1: Onderzoeksopzet

De hoofdvraag van dit onderzoek is: *Hoe verloopt de samenwerking tussen de gemeente Ede en lbo's in de sociale basis rondom thema's die samenhangen met het levensbeschouwelijke karakter van deze organisaties?*

Er is gekozen voor een kwalitatieve onderzoeksmethode. Daarin gaat het om de betekenisgeving van de betrokkenen. Door een literatuurstudie is inzichtelijk gemaakt wat er reeds bekend is over het samenwerken tussen lbo's en gemeenten. Vervolgens is op basis hiervan gesproken met medewerkers van de gemeente Ede en medewerkers van lbo's. Zo kon zicht worden verkregen op de waardering van de samenwerking, de gevoelde spanningen en hoe omgegaan wordt met mogelijke tegengestelde belangen. De resultaten zijn ter validatie voorgelegd aan beide groepen. In de conclusie zijn de empirische bevindingen beschreven in het licht van inzichten uit de literatuurstudie.

De resultaten zijn besproken in dialooglunches waar beide groepen – medewerkers van de gemeente Ede en van lbo's – aanwezig waren. Het doel van deze bijeenkomsten was om het gesprek aan te moedigen tussen de gemeente en lbo's over de belangrijkste thema's uit dit onderzoek. Een verslag van de bijeenkomsten staat in bijlage 2.

Dataverzameling: literatuur

De literatuurstudie is gericht op de Nederlandse situatie en daarbij is gebruikgemaakt van recente wetenschappelijke bronnen. Een mooi startpunt van de literatuurstudie was het rapport *Tweeluik religie en publiek domein. Handvatten voor gemeenten over de scheiding van kerk en staat* (BZK/VNG, 2019) waarin relevante informatie over de verhouding tussen gemeenten en levensbeschouwelijke instellingen op een rij is gezet. Dit rapport stamt oorspronkelijk uit 2009 en is in 2019 geactualiseerd.

Er zijn de afgelopen jaren enkele relevante onderzoeken gedaan in (vooral grote) gemeenten rond dezelfde thematiek. Het was van belang dat het onderzoeken van na 2015 waren, want in dat jaar vond in het sociaal domein de transitie plaats die ook grote impact had – en heeft – op lbo's en gemeenten en hun relatie. Drie van deze rapporten gaan over grote gemeenten in Nederland. Ede heeft een aanmerkelijk kleiner inwoneraantal. En omvang – zo geeft het Tweeluik aan – is medebepalend voor hoe

gemeenten omgaan met religieuze groepen in de samenleving en ook voor de thematiek die centraal staat in beleid.

Dataverzameling: Interviews en groepsgesprekken

Uit de literatuurstudie kwamen thema's naar voren die richtinggevend waren voor de vragen in de interviews. Deze vragen zijn te vinden in bijlage 3. Omdat de beleving van de betrokkenen vooropstaat en er mogelijk gevoelige gespreksonderwerpen aan bod komen, is ervoor gekozen om met de respondenten een semigestructureerd diepte-interview te houden. De meeste interviews waren individueel; bij twee interviews waren twee personen van één lbo aanwezig. Van juni tot en met oktober 2021 zijn interviews gehouden.

Onderzoeksgroep

Vier medewerkers van de gemeente Ede zijn geïnterviewd: een beleidsregisseur Sociale Basis en Preventie, een adviseur Sociale Basis en Preventie en twee gebiedsmanagers. Naast deze vier respondenten zijn drie beleidsmedewerkers betrokken geweest bij de schriftelijke validatie van de voorlopige resultaten en bij de dialooglunches. Dit vergrootte de validiteit van de uitkomsten en hiermee konden de resultaten verder worden aangescherpt.

Daarnaast is gesproken met negen medewerkers van zeven verschillende lbo's die gemeentelijke subsidie ontvangen. Zij richten zich op verschillende onderdelen van de sociale basis, zoals vrijwilligersinzet, het organiseren van ontmoeting, maatschappelijke ondersteuning van inwoners en activiteiten ter bevordering van integratie. Eén lbo in dit onderzoek heeft een islamitische achtergrond, de overige organisaties hebben een christelijke achtergrond. Alle bevraagde levensbeschouwelijke organisaties krijgen subsidie van de gemeente. Sommige organisaties krijgen subsidie voor een groot deel van hun begroting, andere voor één of enkele onderdelen. Bijvoorbeeld: een organisatie krijgt subsidie voor maatschappelijke ondersteuning van inwoners, maar niet voor het organiseren van avonden waar levensbeschouwing centraal staat.

De selectie van de zeven lbo's is gemaakt op basis van drie kenmerken: zij opereren in de Edese sociale basis, zij ontvangen gemeentelijke subsidie en zij benoemen religieuze drijfveren in hun doelstelling, visie of missie. Zes van de zeven betrokken lbo's werken vanuit een christelijke religieuze overtuiging en één organisatie vanuit een islamitische grondslag.

Niet alle lbo's hebben de religieuze drijfveren schriftelijk vermeld in de doelstelling, missie of visie. Netwerk Dien je stad Ede kiest ervoor om dit niet te vermelden in de eigen beleidsstukken omdat ze hiermee de toegankelijkheid voor alle inwoners willen benadrukken. Stichting Sabiel formuleert haar doelstelling, missie en visie 'neutraal'. Omdat Netwerk Dien je stad door medewerkers van de gemeente Ede wordt benoemd als een lbo, en omdat Stichting Sabiel zich in het verleden wel profileerde als levensbeschouwelijke organisatie en zich nog steeds richt op Edenaren met een moslimachtergrond is gekozen om deze twee organisaties in de steekproef mee te nemen.

Lbo's betrokken bij dit onderzoek (vermeld met toestemming):

- Netwerk Dien je stad Ede
- Leger des Heils
- FlowerPower Ede
- Stichting Present Ede
- KenHem Community
- Stichting Sabiel
- Centrum Levensvragen in de Vallei (de betrokken medewerker is tevens zelfstandig ondernemer binnen het sociaal domein in de gemeente Ede)

Bijlage 2: Dialooglunches

In februari 2022 zijn twee dialooglunches gehouden. Het doel hiervan was om het gesprek aan te moedigen tussen de gemeente en lbo's over de belangrijkste thema's uit dit onderzoek. In deze bijlage doen we verslag van de gesprekken.

Opzet van de bijeenkomsten

Tijdens de dialooglunches zijn de resultaten van de interviews besproken aan de hand van verschillende stellingen. Medewerkers van de gemeente en van de betrokken lbo's hebben de bijeenkomsten bijgewoond. Ook waren de onderzoekers en twee lectoren van de CHE aanwezig.

De stellingen zijn in de gespreksruimte neergelegd, zodat de aanwezigen daarover in gesprek konden gaan en opmerkingen konden opschrijven. Vervolgens zijn de stellingen plenair besproken. Beide dialooglunches hadden dezelfde opzet, zodat genodigden bij een van beide konden aansluiten en de groep een geschikte omvang had voor het voeren van een gesprek.

Drie thema's kwamen met name naar voren in de gesprekken. Deze zijn hieronder samengevat.

Balanceren tussen vertrouwen en beheersen

In het gesprek wordt bevestigd dat vanuit de gemeente en vanuit de lbo's veelal positief gesproken wordt over de samenwerking met de andere partij. In veel gevallen wordt vertrouwen ervaren en is sprake van wederzijdse waardering. Het krijgen van vertrouwen vanuit de gemeente en de afwezigheid van gedetailleerde kaders en regels, wordt door meerdere lbo's genoemd als positief element in de samenwerking.

Tegelijkertijd komt vanuit enkele lbo's juist de vraag om heldere randvoorwaarden en kaders, zoals ook in de interviews al naar voren kwam. Meerdere medewerkers van lbo's geven aan dat deze kaders helpend kunnen zijn, zodat hierover een expliciet gesprek kan worden gevoerd. Zij ervaren dat de gemeente impliciet communiceert dat bepaalde activiteiten niet passend zijn. Medewerkers van de gemeente vragen zich vervolgens hardop af of het nodig is om expliciet beleid hierop te maken. Gaat het in Ede misschien

goed juist omdat lbo's niet met extra regels te maken hebben? Vanuit de gemeente wordt opgemerkt dat de afwezigheid van regels en kaders specifiek voor lbo's laat zien dat het vertrouwen tot op heden niet serieus is geschaad.

De focus van de gemeente ligt nu vooral op de bijdrage die een lbo op activiteitsniveau levert aan de sociale cohesie in de wijk. Ook medewerkers van lbo's geven aan vooral bevraagd te worden op het doel van een activiteit en hoe daaraan wordt gewerkt. Het gesprek over identiteit zou daarnaast gevoerd moeten worden en is boeiend, zo vinden meerdere aanwezigen.

Meerdere lbo's zouden graag meer erkenning van de gemeente krijgen. Besproken wordt dat vertrouwen en desinteresse dicht bij elkaar liggen. Het niet bezoeken van een activiteit kan duiden op vertrouwen, maar waar eindigt vertrouwen en lijkt het meer op een gebrek aan interesse? Het bezoeken van activiteiten door de gemeente en het ervaren van oprechte belangstelling wordt door de lbo's belangrijk gevonden.

Een van de stellingen luidde: *Enkele organisaties geven aan dat de gemeente hen specifiek heeft bevraagd op religie en of ze niet bezig waren met 'mensen bekeren'. Deze organisaties ervaren dat de gemeente hun toegankelijkheid in twijfel stelde.* Een medewerker van de gemeente geeft aan een organisatie weleens specifiek te hebben bevraagd op religie en of ze niet bezig waren met 'mensen bekeren' – en is van mening dat dit een legitieme vraag is. Mensen meevragen naar de kerk of het verspreiden van bijbelteksten is niet de bedoeling met subsidiegeld. Sommige medewerkers van lbo's geven aan deze vraag als blijk van wantrouwen te ervaren. Een medewerker van een andere lbo geeft aan dat deze vraag niet aan de orde is, omdat aandacht voor religie niet past in de functie en doelstelling van de organisatie.

Een andere stelling luidde: *Meerdere organisaties ervaren dat het uitmaakt welke medewerker van de gemeente je treft. De eigen visie van de medewerker heeft invloed en ook de relatie die je met die persoon hebt.* Medewerkers van de gemeente geven aan te werken aan een meer uniforme aanpak met een vaste structuur waarin afspraken worden vastgelegd, zodat het beter overdraagbaar is aan een collega. De kwetsbaarheid en realiteit is ook dat de politieke kleur en focus aan verandering onderhevig zijn.

Toegankelijkheid

Een activiteit van een lbo zou voor iedere inwoner toegankelijk moeten zijn, zo stelt de

gemeente. Deze toegankelijkheid is in de praktijk soms ingewikkeld. Het ligt voor de hand dat er activiteiten zijn die wel voldoen aan de toegankelijkheidscriterium, maar dat er toch alleen een specifieke doelgroep wordt aangetrokken. Een medewerker van de gemeente geeft hierbij aan dat het prima is dat een bijeenkomst bijvoorbeeld alleen vrouwen met een moslimachtergrond aantrekt, zolang in principe iedereen welkom is. Een lbo geeft aan er met name te zijn voor inwoners met een moslimachtergrond. Activiteiten zoals opvoedondersteuning zijn soms nauwelijks los te koppelen van religie, omdat het anders niet aansluit bij de belevingswereld van deze groepen. Deze lbo benadrukt dat het organiseren van doelgroep-specifieke activiteiten voor deze groep inwoners essentieel is. Met name omdat de moskeeën niet zo georganiseerd zijn als de kerken. De kerken organiseren van alles om hun leden te bereiken en te dienen. De moskee doet dat veel minder en draagt daarin in mindere mate bij aan het verstevigen van het eigen netwerk en het bieden van een vangnet.

Gesprek over identiteit

Een stelling die is besproken: *Het gesprek over de rol van levensbeschouwing binnen de lbo's wordt weinig gevoerd tussen de gemeente en lbo's. Hier is wel behoefte aan bij medewerkers van meerdere lbo's.* Medewerkers van de gemeente geven aan dit gesprek zinvol, maar ook ingewikkeld te vinden. Daarnaast vragen medewerkers van de gemeente zich af in hoeverre de overheid een verantwoordelijkheid heeft op het terrein van zingeving. Waar een medewerker van de gemeente een activiteit vanuit de eigen levensovertuiging, normen en waarden erg zinvol kan vinden, hoeft deze activiteit nog niet bij de taken van de gemeente te behoren. Het onderlinge gesprek hierover is zinvol en zou meer gevoerd moeten worden. Medewerkers van lbo's benoemen dat het aanbrengen van onderscheid tussen algemene en levensbeschouwelijke activiteiten ook voor hen niet altijd eenvoudig te maken is. De levensbeschouwelijke achtergrond zit overal in verweven. Het gaat vaak over de sfeer die er hangt, het hebben van een bepaalde drive van waaruit gewerkt wordt en het vinden van herkenning bij elkaar in een gemeenschappelijke diepere overtuiging.

Opmerkelijk is dat alle lbo's aangeven het gesprek over de rol van levensbeschouwing meer met de gemeente te willen voeren. Het gevoelde wantrouwen als de vraag gesteld wordt of de activiteiten niet gericht zijn op 'het bekeren van mensen', lijkt hier haaks op te staan. Het gesprek over zingeving en religie is heel persoonlijk en wordt soms als ingewikkeld ervaren. De toon waarop en de context waarin deze vraag gesteld wordt, is hierin fundamenteel.

Tijdens de dialooglunches worden de begrippen 'zingeving' en 'religie' beide gebruikt. Er is overeenstemming dat deze begrippen overlappen, maar geen synoniemen zijn. Genoemd wordt dat 'de ander vertellen wat het antwoord zou moeten zijn op zijn/haar persoonlijke levensvragen' niet gelijk gesteld kan worden met 'het uitnodigen van de ander om na te denken over zijn eigen antwoorden op levensvragen'. Het hebben van een werkdefinitie van beide begrippen kan helpend zijn in het voeren van het gesprek. Medewerkers van lbo's zien een rol voor de gemeente op het gebied van zingeving, als onderdeel van de verantwoordelijkheid in welzijnsvraagstukken. Samenwerking tussen lbo's en gemeente zou hierin goed kunnen. Een medewerker van de gemeente merkt op dat aandacht voor zingeving ook afhankelijk is van 'de kleur van het college'.

Concluderend

De sfeer bij de dialooglunches was positief, ondanks enkele kritische noten. Zowel vanuit lbo's als vanuit de gemeente was er bereidheid om open met elkaar het gesprek aan te gaan. De gesprekken vormden een bevestiging van de resultaten die uit de interviews zijn gekomen.

Bijlage 3: Interviewvragen

Vragen aan medewerkers van de gemeente:

- Kan je een project/activiteit (van een lbo) noemen waar je enthousiast over bent? Welke factoren maken dat jij hier enthousiast over bent?
- Is er onderscheid tussen publieke en religieuze doelen? Zo ja, wat is dat? Maken jullie in de praktijk onderscheid tussen publieke en religieuze doelen van lbo's? Lukt dat in de praktijk?
- Welke rol hebben de lbo's in het zorg- en welzijnsaanbod? Zijn ze onmisbaar of hoogstens een mooie aanvulling? Vervullen ze een brugfunctie naar hun eigen achterban of naar specifieke doelgroepen?
- Is er een onderscheid tussen de omgang met lbo's en niet-religieuze organisaties? Waarom wel/niet? Waarin wordt dit zichtbaar? Zijn er voorwaarden voor subsidie? Worden er bijzondere afspraken gemaakt?
- Zijn er binnen de gemeente richtlijnen voor de subsidiëring van religieuze instellingen? Structureel/incidenteel? Zijn deze richtlijnen bruikbaar in de dagelijkse praktijk? Is het altijd helder voor je?
- Speelt het bij het verlenen van subsidie een rol dat een organisatie een levensbeschouwelijke achtergrond heeft? Waarom wel/niet? Waar letten jullie op bij lbo's en bij niet-lbo's?
- Is er formeel beleid wat betreft de relatie met lbo's?
- Ben je bekend met landelijke richtlijnen voor de omgang van gemeenten met lbo's?
- Is er gesprek tussen de gemeente en lbo's over het levensbeschouwelijke karakter van de organisatie en in hoeverre dit terugkomt in de activiteit?
- Hoe is het in de Ede gesteld met wederzijds vertrouwen tussen de gemeente en de diverse lbo's? Is er op onderdelen sprake van wantrouwen? Waar komt dit vandaan?
- Is er continuïteit in het contact tussen gemeente en lbo's?
- Als er gesprekken plaatsvinden tussen lbo's en de gemeenten, welke thema's komen dan met name aan bod?
- Wat gaat er goed in de samenwerking tussen gemeente en lbo's?
- Wat kan er beter in de samenwerking tussen gemeente en lbo's?
- Wat zijn voorbeelden van dilemma's die je hebt gehad in de samenwerking?

Vragen aan medewerkers van lbo's:

- Kan je een project/activiteit (van een lbo) noemen waar je enthousiast over bent? Welke factoren maken dat jij hier enthousiast over bent?
- Op welke manier merken bezoekers/deelnemers bij de activiteiten iets van jullie overtuiging?
- Welke groepen bedienen je? Alleen groepen met een vergelijkbare achtergrond als de organisatie of ook andere?
- Hoe gaan jullie om met het onderscheid tussen publieke en religieuze doelen? Hoe geef je je religieuze inspiratie een plek bij activiteiten die voor het algemeen welzijn bedoeld zijn?
- Welke rol hebben de lbo's in het zorg- en welzijnsaanbod? Zijn ze onmisbaar of hoogstens een mooie aanvulling? Vervullen ze een brugfunctie naar hun eigen achterban of naar specifieke doelgroepen?
- Wat is de motivatie van jouw organisatie om maatschappelijke initiatieven te ontplooiën?
- Hoe is de financiering van jullie activiteiten geregeld?
- Willen jullie subsidie ontvangen of liever niet? Hoe verhoudt zich dat tot zelfstandigheid?
- Ben je bekend met landelijke richtlijnen voor de omgang van gemeenten met lbo's?
- Is er gesprek tussen de gemeente en lbo's over het levensbeschouwelijke karakter van de organisatie en in hoeverre dit terugkomt in de activiteit?
- Hoe is het in de Ede gesteld met wederzijds vertrouwen tussen de gemeente en de diverse lbo's? Is er op onderdelen sprake van wantrouwen? Waar komt dit vandaan?
- Is er continuïteit in het contact tussen gemeente en lbo's?
- Als er gesprekken plaatsvinden tussen lbo's en de gemeenten, welke thema's komen dan met name aan bod?
- Is er verschil tussen nieuwe organisaties en gevestigde partijen in de samenwerking met de gemeente en het starten van de samenwerking?
- Wat gaat er goed in de samenwerking tussen gemeente en lbo's?
- Wat kan er beter in de samenwerking tussen gemeente en lbo's?
- Wat zijn voorbeelden van dilemma's die je hebt gehad in de samenwerking?

Over de auteurs

Maria Jonker MSc (1986) studeerde pedagogische wetenschappen, behaalde de master Maatschappelijke Opvoedingsvraagstukken aan de Universiteit Utrecht en de master Leraar VHO Maatschappijleer aan de Universiteit van Amsterdam. Ze werkte als welzijnswerker, docent in het middelbaar onderwijs en zelfstandig onderzoeker. Momenteel is ze onderzoeker binnen het lectoraat Informele Netwerken & Laatmoderniteit en docent Onderzoek aan de opleiding Social Work van de CHE.

Annemieke Pungu-Wibbelink MSW (1980) is opgeleid tot muziektherapeut, trainer en docent in het hoger onderwijs. Ze behaalde de master Social Work aan de Hogeschool van Amsterdam en deed eerder onderzoek naar het belang van humor in de interactie tussen de jongere en de professionele opvoeder in gezinshuizen. Ze is docent-onderzoeker in het lectoraat Informele Netwerken & Laatmoderniteit en opleidingscoördinator post-hbo POH aan de CHE.

Dr. Robert van Putten (1987) is filosoof en bestuurskundige. Hij promoveerde aan de Vrije Universiteit Amsterdam op het proefschrift *De ban van beheersing: naar een reflexieve bestuurskunst* (2020). Aan de CHE is hij lector Bezieling & Professionaliteit en doet hij onderzoek naar de rol van levensbeschouwelijke bronnen in professionele praktijken. Voor het lectoraat Informele Netwerken & Laatmoderniteit doet hij onderzoek naar overheidssturing in vertrouwen.

Mr. drs. Geert Jan Spijker (1977) is jurist en filosoof. Hij volgde zijn opleidingen aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en de Vrije Universiteit te Amsterdam en werkte daarna bij het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie. Hij publiceerde over de transitie van het sociaal domein en over de verhouding tussen recht en religie in het publieke domein. Hij is docent Filosofie en Recht bij de opleiding Social Work aan de CHE en lid van de kenniskring Informele Netwerken & Laatmoderniteit.

Colofon

Dit is een publicatie van de Werkplaats Sociaal Domein Gelderse Vallei en de Christelijke Hogeschool Ede.

www.werkplaatsensociaaldomein.nl/werkplaats/gelderse-vallei

www.linkedin.com/company/werkplaats-sociaal-domein-gelderse-vallei

Ede, juni 2022

Auteurs:

Maria Jonker

Annemieke Pungu-Wibbelink

Robert van Putten

Geert Jan Spijker

Contact: informelenetwerken@che.nl

Vormgeving: Torendruk, Nijkerk

Christelijke Hogeschool Ede
Oude Kerkweg 100
6717 JS Ede
0318 696 300